

TILNING PAYDO BO‘LISHI HAQIDA AYRIM MULOXAZALAR

Donisheva Gulro‘y

Maktabgacha va Boshlang‘ichta’limda xorijiy til kafedrası o‘qituvchisi

Anatatsiya: Til haqida malumot, muloqot tizimi haqida tushuncha, tilning rivojlanishi haqida, til tafakkur manbayi, til ijtimoiy hodisa hisoblanadi.

Kalitso‘z: Til muloqot tizimi, nutq hodisalar. Til jamiyat boylig.

Til deb murakkab muloqot tizimiga yoki shu tizimni o‘rganish va ishlatish qobiliyatiga aytiladi. Tilni o‘rganuvchi sohaga tilshunoslik deyiladi. Jahon tillari miqdorini aniqlash uchun til va sheva orasida farq o‘rnatish zarur. Shunga qaramay, tillar soni 6—7 ming orasida, deb hisoblanadi. Tabiiy til so‘zlashuv yoki imo-ishora orqali tarqaladi, biroq har qanday til eshitish, ko‘rish, sezish stimullari yordamida yozuv, braille yoki hushtak kabi ikkilamchi vositaga kodlanishi mumkin. Bu odam tili modallikdan mustaqil bo‘lgani uchun ilojli. Keng ma’noda til atamasi ostida biror muloqot tizimining tayinli qoidalari majmuasi tushuniladi. Barcha tillar semiozisga, ya’ni belgilarni tegishli ma’nolarga bog‘lash jarayoniga tayanadi. Og‘zaki va imo-ishora tillari ramzlar ketma-ketligini so‘z yoki morfema qilib shakllantiruvchi fonologik tizim hamda so‘z va morfemalar ketma-ketligidan ibora va gaplarni hosil qiluvchi sintaktik tizimni o‘z ichiga oladi.

Odam tili unumdorlik, rekursivlik va siljuvchanlik xususiyatlariga ega ekanligi hamda ijtimoiy kelishuv va o‘rganishga butunlay asoslangani uchun unikaldir. Binobarin, uning murakkab tuzilishi hayvonlar muloqotiga nisbatan juda keng ifoda va qo‘llanishlar ko‘lamini beradi. Til erta homininlar asta-sekin primat muloqot tizimlarini o‘zgartira boshlagan paytda, boshqa onglar nazariyasini shakllantirish qobiliyati va intensionallikni o‘rganayotganida yuzaga kelgan, deb taxmin etiladi.

Ushbu rivojlanish miya hajmi o‘shishiga mos kelgan bo‘lishi mumkin; aksariyat tilshunoslar til tuzilishini tegishli muloqot va ijtimoiy vazifalarga xizmat qilish uchun evolutsiyalangan, deb qarashadi. Til odam miyasining turli, xususan Broca va Wernicke sohalarida ishlanadi. Odamlar tilni yosh bolalik paytidagi ijtimoiy o‘zaro munosabat orqali o‘zlashtiradilar va o‘rtacha uch yoshga kelib ravon gapira oladilar. Til ishlatish odam madaniyatiga chuqur singgan. Binobarin, til faqatgina muloqot vositasi bo‘lib

qolmay, balki individuallik, ijtimoiy stratifikatsiya, parvarish va ermak kabi ijtimoiy va madaniy rollarga ham ega.

Tillar vaqt o'tishi bilan o'zgaradi, ularning evolutsiyasini qadimgi tillar keyingi bosqichlar sodir bo'lishi uchun qanday belgilarga ega bo'lganini aniqlovchi va ularni zamonaviy tillarga taqqoslovchi tarixiy tilshunoslik o'rganadi. Umumiy ajdoddan keluvchi tillar guruhiga tillar oilasi deyiladi. Bugungi kunda jahonda eng keng tarqalgan tillar, jumladan inglizcha, ispancha, portugolcha, ruscha va hindcha hind-yevropa tillari; mandarin xitoychasi va kantoncha esa sino-tibet tillari; arabcha, amharcha va ivrit esa semit tillari; suahili, zulu va shona esa bantu tillari oilasiga kiradi. Tilshunoslar fikriga ko'ra bugun mavjud tillarning 50 dan 90 foizigachasi 2100-yilga kelib yo'qolib ketadi

Til konkret nutq hodisalari (ayrim gaplar, hikoyalar, bir necha kishining suhbatlari va shu kabi), jumladan, og'zaki yoki mexanik usulda takrorlanadigan va yozuv orqali qayd etiladigan nutq hodisalarida mavjud bo'ladi. Ko'plab nutq hodisalarining struktur xususiyatlarini taxlil qilish, qiyoslash va umumlashtirish muayyan tilda mavjud bo'lgan elementlar va ular o'rtasidagi munosabatlar majmuini yaxlit murakkab belgi tizimi sifatida anglash va tavsiflash imkonini beradi. Hozirgi davrda turli millat, elat va qabilalarga tegishli 2500 dan 5000 tagacha (ba'zi manbalarda 3000—7000 oralig'ida) jonli til borligi ma'lum. Ularning har birida barcha tillar uchun umumiy bo'lgan ba'zi universal struktur xususiyatlar ko'zga tashlanadi. Lisoniy tizim nuqtai nazaridan tilning bunday universal xususiyatlari sifatida barqarorlashgan ko'plab til belgilari — so'zlarning va ulardan foydalanish bo'yicha umumiy (grammatik) qoidalarning mavjudligi; so'zlar tarkibida tilning eng qisqa (kichik) tovush birliklari — fonemalarning ajratilishi kabilarni ko'rsatish mumkin. Ayrim olingan so'z doirasida fonemalar bir yoki bir necha bo'g'inga birlashadi. Tilning kamroq umumiy bulgan struktur xususiyati alohida so'zlar doirasida yanada kichikroq fonetik-semantik qismlar — morfemalarning ajralishidir. Nutq jarayonida har qanday nutq hodisasining gaplar tashkil etishi har qanday tovush tilining universal xususiyati hisoblanadi. Umumiy xususiyatlar doirasida turli xil tillarda ularni tashkil etuvchi elementlarning cheksiz variantlashuvi va bu elementlarning nutq jarayonidagi o'zaro munosabati kuzatiladi.

Til mehnat va ijtimoiy ong bilan birgalikda bir-biriga o‘zaro bog‘liq bo‘lgan, insonni hayvondan farqlovchi 3 ta eng muhim xossalardan birini tashkil etadi. Ushbu hossalardan ichida mehnat muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u jamiyat mavjudligining moddiy asosi hisoblanadi.

Tilning tafakkur, ijtimoiy ong bilan aloqasi nihoyatda uzviy, chambarchasdir. Til belgilari — so‘zlar, so‘z birikmalari va gaplar — moddiy shakllar bo‘lib, ularda ongning ideal mahsullari — aniq tasavvurlardan tortib eng mavhum va umumlashtiruvchi tushunchalar yoki hukmlargacha ob‘yektiv tarzda o‘z aksini topadi. Shunday kilib, til nafaqat fikrni ifodalash yoki fikr almashish vositasi, balki ijtimoiy ongda fikrlarni shakllantirish va mustahkamlash vositasi ham hisoblanadi. Til — jamiyat boyligi, u jamiyat a‘zolarining o‘zaro aloqasini amalga oshiradi, insonning moddiy va ma‘naviy turmushida ro‘y beradigan barcha voqeahodisalar haqidagi bilimlarni jamlaydi va ulardan xabardor qiladi; til ayni ma‘noda asrlar mobaynida shakllanadi va mavjud bo‘ladi. Tafakkur tilga qaraganda birmuncha tezroq rivojlanadi va yangilanadi, leki tilsiz tafakkurni tasavvur etib bo‘lmaydi: tilda ifodalanmagan fikr noaniq, tushunarsiz bir narsa bo‘lib, insonga borliq voqea-hodisalarini anglab yetishida, fanni rivojlantirish va takomillashtirishda yordam bera olmaydi. Tafakkur tilsiz mavjud bo‘lmas ekan, til ham tafakkursiz yashay olmaydi. Biz o‘ylab turib gapiramiz va yozamiz, o‘z fikrlarimizni tilda aniqroq va tushunarliroq bayon etishga harakat qilamiz. Demak, fikrlar til negizida paydo bo‘ladi va unda mustahkamlanadi; til bilan tafakkur bir butunlikni tashkil etadi.

Tilning , dastlabki tilning paydo bo‘lishi masalasi insoniyatni qadimgi zamonlardan beri qiziqtirib keladi. Qadimgi davrlardan boshlab tilning kelib chiqishi haqida ko‘plab nazariyalar, ta’limotlar paydo bo‘ldi. Lekin bu nazariya va ta’limotlar tilning kelib chiqish masalasini hanuzgacha uzil-kesil hal qilib bera olgani yo‘q.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.sUsmonov. Umumiy tilshunoslik.T, 1972.

2TAAmirova, B.A.O xovikov, Yu.V.Rojdestvenskiy. Ocherki po istoril lingvistiki. M., 1975.

3.NABaskakov, A.S.Sodiqov, AAAbduazizov. Umumiy Tilshunoslik T.

1979.1 Tilshunoslikga kirish. Qollanma Xolmonova. z. T. T 2000

4. Tilshunoslikga kirish M. irisqulov 1992 Indiana Universiteti

**5. Dadaboyev H. A tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi T
2004**

6. Tilshunoslikga kirish .M irisqulov 1992 indiana Universiteti